

ГЕНДЕР ПЕРСОНАЖІВ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ ЯК СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Наше дослідження особливостей мовлення персонажів сучасної британської драми фокусується на співвідношенні між мовними та мовленнєвими засобами, що використовуються у мовленні персонажів, та їх статтю. Гендерна диференціація належить до числа універсальних явищ, досліджуваних гуманітарними дисциплінами, крім того, стать комуніканта є одним із соціально-психологічних чинників, вплив яких на спілкування цікавить сучасних мовознавців [Бессонова 2002, Левицький 2004, Мартисюк 2001]. Залучення дискурсивно-комунікативного підходу до аналізу обраного нами матеріалу має на меті дослідити як гендер нівелює інші статусні характеристики комунікантів у мовленні персонажів сучасної британської драми.

Аналіз драматургічного твору є актуальним, оскільки мовлення персонажів розглядається нами не як готовий зразок реального спілкування, а як відображення природної комунікації з урахуванням її особливого функціонального характеру [див., напр., Мизецька 1992]. При цьому автор реалістичної драми моделює мовлення персонажів, виходячи з бажання передати “правду життя”, керуючись своїми знаннями про те, як відбувається повсякденне спілкування в тій чи іншій ситуації.

З іншого боку, вивчення гендерно зумовлених комунікативних стратегій спирається на лінгвістичні дослідження, що не розглядають мову як щось абсолютно однорідне й монолітне, коли розбіжності в межах мовного соціуму ігноруються через вільне варіювання. Одним із завдань таких досліджень є доведення того, що гендерне варіювання аж ніяк не є хаотичним, а співвідноситься з системно упорядкованими соціальними розбіжностями [Швейцер 1983]. Така концепція аналізу гендерно зумовленої стратегії поведінки враховує соціальну детермінованість мовних розбіжностей. Дослідження мовлення як однієї з областей у якій знаходить свій прояв гендерна диференціація робить сучасне мовознавство однією з найважливіших дисциплін, що вивчає гендер [Кіриліна 1999, Мартинюк 2006].

Включаючись у комунікацію, індивід обирає адекватний режим для передачі чи сприйняття певної інформації. Вибір варіативних мовних засобів різних рівнів стає можливим завдяки реально існуючій у мові дистрибуції елементів, що виявляється у висловлюваннях з тотожною інформативністю. У свою чергу, пошук і вибір стратегій комунікативної поведінки передбачає відсутність однозначних відповідностей між ситуацією спілкування і стратегією комунікативної поведінки. Іншими словами, існує кілька варіантів стратегій, які можна використовувати в певній ситуації. Дані варіанти можуть мати різний ступінь відповідності ситуації спілкування. Вибір

індивідом більш адекватного варіанта залежить від досвіду спілкування, а, отже, й від соціального досвіду особистості [Тарасов 1987, 132-133].

Серед соціально-психологічних факторів, що впливають на стратегії спілкування, російський соціолінгвіст Л.Б. Нікольський [Нікольський 1976, 124-125] виділяє відправника й одержувача, від соціального статусу й соціальної ролі яких залежить побудова певного соціально значимого різновиду висловлювання. Обов'язково враховуються соціальна приналежність, стать, вік, рівень освіти, психологічні особливості й психічний стан. В.В. Богданов додає такі характеристики індивідуумів, як мовну компетенцію, національну приналежність, соціокультурний статус (професія, займана посада, культурні норми й звичаї, місце проживання, родинний стан), стан здоров'я і наявність чи відсутність фізичних вад, психологічний тип, ступінь знайомства комунікантів, смаки і звички, зовнішній вигляд [Богданов 1990, 28-29].

На основі вищезгаданого робимо висновок, що гендер учасників комунікації є одним із соціально-психологічних факторів, що впливають на їхню комунікативну поведінку. Залежність стратегій комунікативної поведінки індивіда від його статі може виявлятися в перевазі тих чи інших одиниць різних рівнів мовної системи і способах їхнього аранжування, а диференціацію стратегій можна розглядати за статтю індивіда. При цьому не викликає жодного сумніву той факт, що гендерна диференціація не завжди виявляється сама по собі. Найчастіше гендер взаємодіє з іншими факторами, такими як вік, рівень освіти, займана посада під час виконання людиною певної соціальної ролі.

Для лінгвістичних досліджень релевантними виявляються лише ті соціальні ролі й рольові відносини, що мають мовні чи мовленнєві кореляти. Понятійний апарат теорії ролей був екстрапольований російськими психолінгвістами на розробку теорії мовленнєвої діяльності. Є.Ф. Тарасов, зокрема, вказує, що правила виконання ролей, локалізовані в їх розпорядженнях, містять технологічний опис операцій і етичні обмеження як невербальних, так і вербальних дій. Це дозволяє застосовувати теорію ролей для дослідження комунікативної поведінки індивіда [Тарасов 1987].

Роль комуніканта є формою суспільної поведінки людини та зумовлена його становищем у деякій соціальній групі й у певній ситуації спілкування [Крисін 1989, 136]. Найтиповішою формою рольової взаємодії людей є пари соціальних ролей, коли роль одного комуніканта є вищою, ніж роль іншого, або коли ролі обох комунікантів є рівними. Відповідно ситуації спілкування поділяються на симетричні (ролі комунікантів рівні) й асиметричні (роль одного з комунікантів є вищою за роль іншого). Соціальна роль одного комуніканта вище за соціальну роль іншого, якщо в деякій соціальній групі чи ситуації спілкування останній залежить від першого [Белл 1980].

У ситуації асиметричного спілкування комунікант, що перебуває в залежному становищі, виявляє тенденцію до використання прохань, скарг, самовиправдань, лексичних засобів, які підсилюють вплив висловлювання. У цій же ситуації домінуючий комунікант виявляє тенденцію до

використання повчання, наказу, догани. Розбіжності спостерігаються також у використанні невербальних засобів комунікації [Крисін 1989, 136]. У той же час, існує можливість для комуніканта з нижчим статусом зміцнити свій статус шляхом вживання стратегії домінування. Остання полягає в прагненні мовця контролювати хід спілкування відповідно до своїх цілей, ігнорувати потреби партнера та включає: категоричні директиви без права вибору; позитивну самооцінку, аж до хвастоців; негативну оцінку партнера, його діяльності й компетенції; приниження й образу партнера; погрози; іронію й глузування [Карасік 1992, 59].

Рольова теорія особистості, застосовувана для опису комунікативних дій учасників процесу спілкування, дозволяє виявити низку важливих закономірностей соціальної детермінації комуніканта, вирішити проблему причинових зв'язків між тими чи іншими соціальними факторами і конкретними комунікативними діями, дослідити вплив цих факторів на висловлювання й простежити закономірності вибору комунікативної стратегії.

У суспільстві існують довгострокові ролі, виконувані лише представниками однієї статі, наприклад, мати, дочка, дружина, батько, син, чоловік. Для нашого дослідження інтерес становлять саме ті ролі, що взаємодіють з гендером комуніканта. Наприклад, ролі чоловіка, дружини, коханця, коханки, друга, подруги. При цьому у процесі засвоєння певної гендерної ролі важливу роль відіграють соціальні фактори [Антинескул, Двинянінова 1998, 22].

У кожному конкретному суспільстві існує система диференціації гендерних ролей і пов'язаних з ними стереотипів маскулінності й фемінінності. Поляризація чоловічого й жіночого начала при максимальному збігові індивідуальних якостей з відповідними культурологічними стереотипами характерна для суспільств із низьким рівнем розвитку культури. При високому рівні розвитку культури суспільство прагне до подолання поляризації гендерних ролей. Подібний процес спостерігається на сучасному етапі в європейському й американському суспільстві, де статевий поділ праці втратив колишню сталість. Соціальні зрушення призвели до змін у культурних стереотипах маскулінності й фемінінності, що стають менш виразними й полярними. Відбувається процес зміни традиційної системи гендерних ролей, рольових функцій і відповідних культурних стереотипів. Проте на даному етапі цей процес не є завершеним, унаслідок чого рольова поведінка, а, отже, й комунікативна поведінка чоловіків і жінок залежить від розбіжностей в умовах соціального життя.

Рольова поведінка чоловіків і жінок, у тому числі й комунікативна поведінка, формуються в результаті психологічних розбіжностей між статями, з одного боку, і соціально-історичними умовами життя в даному соціумі, – з іншого.

Аналіз персонажного мовлення сучасної британської драми показує, що у симетричних ситуаціях спілкування мовлення персонажів-чоловіків направлене на зміцнення їх статусної позиції за рахунок застосування

стратегії домінування, мовних та мовленнєвих засобів, що демонструють ігнорування інтересів співрозмовника-жінки, в той час як останні налаштовані на врахування інтересів обох співрозмовників.

Для мовлення персонажів-чоловіків характерним є ігнорування прямих і непрямих директивів, реалізованих у висловлюваннях персонажей-жінок, з метою підвищення свого статусу. Наприклад, коли персонаж-жінка використовує непрямий директив, щоб спонукати піти персонажа-чоловіка, співрозмовник ігнорує вимогу, поступово втягуючи жінку у неприємну розмову:

Paula. *Look, you really must go now.*

Frank. *Do you mind if I have a drink?*

Paula looks rather taken aback

Paula. *Well...*

Frank. *Gin would do very nicely.*

Paula. *But I can't...*

Frank. *Not too much tonic.*

Paula. *I said I can't!*

Frank. *Don't tell me James has drunk all the gin? Never mind. Anything'll do.*

Paula (smiling reasonably) *I really can't. I have to get dressed.*

Frank. *Well, carry on! I can sit here sipping my drink and we can shout at each other through the door.*

Paula. *And what would James say if he came back early?*

Frank smiles

Frank. *He won't. He's gone to the meeting.*

A pause

Paula. *How do you know?* [Benfield 1981, 3].

Як бачимо з прикладу, персонаж-чоловік ігнорує вимогу жінки (*Look, you really must go now*), повідомляючи про своє бажання продовжити спілкування шляхом застосування непрямих директив (*Do you mind if I have a drink?*). Розгубленість персонажа-жінки демонструється її невербальною (*Paula looks rather taken aback*) та вербальною реакцією (*Well... But I can't...*). Персонаж-чоловік, у свою чергу, не звертає на це увагу і жінка отримує непряму інструкцію щодо складу напою (*Gin would do very nicely. Not too much tonic*). Не отримавши бажаної реакції, персонаж-чоловік відверто глузує з жінки (*Don't tell me James has drunk all the gin?*), знову використовує непрямий директив (*Anything'll do*) і досягає бажаного результату. Персонаж-жінка налаштовується на конструктивну розмову, про що свідчить її невербальна реакція (*smiling reasonably*), її репліки стають довшими та аргументують небажання продовжувати розмову (*I really can't. I have to get dressed. And what would James say if he came back early?*). Проте тактика персонажа-жінки не приносить бажаного результату, персонаж-чоловік висуває контр-аргумент (*He won't. He's gone to the meeting*), а персонаж-жінка знову демонструє свою розгубленість (*How do you know?*). Таким чином, розмова спрямовується у русло, необхідне для персонажа-чоловіка, а його

тактика тиску і ігнорування потреб персонажа-жінки дозволяє досягти поставленої мети.

У комунікативній взаємодії в драматичних творах персонажі-чоловіки відверто демонструють небажання брати на себе зобов'язання щодо персонажа-жінки. Наприклад, у бесіді коханців персонаж-чоловік пояснює, що взяте ним зобов'язання є поступкою жінці, що знижує ефект обіцянки та певним чином підвищує статус мовця:

Graham. *But to put your mind at rest, I'll make sure. I'll reset her controls* [Rayburn 1977, 6].

У репліках персонажів-чоловіків, що мають нижчий соціальний статус ніж співбесідник-жінка реалізуються тактики, що направлені на зміцнення власного становища. Наприклад, погроза має місце в ситуації неформального міжгендерного спілкування у діаді чоловік-доглядальник і жінка-винаймач у репліках обох комунікантів, при цьому репліка чоловіка є більш дієвою:

Peggy. *I won't pay you any more.*

Julian. *Then I'll take that little brown bottle down to the police station and ask them to analyze it* [Manktelow 1977, 58].

Аналіз персонажного мовлення показує, що засобом підвищення статусної позиції адресанта є використання стратегії домінування та таких мовних і мовленнєвих засобів, що направлені на врахування власних інтересів і ігнорування інтересів партнера. При цьому, якщо жінки беруть до уваги як свої інтереси, так і інтереси партнерів підвищуючи статус обох комунікантів, то персонажі-чоловіки зосереджуються на досягненні результату враховуючи лише свої власні інтереси. Відповідно гендер виступає тією соціально-статусною характеристикою, що визначає поведінку персонажа. Подальшою перспективою дослідження, на наш погляд, може стати аналіз інших статусних характеристик, що поряд з гендером впливають на вибір стратегій та тактик спілкування.

1. Антинескул О.А., Двинянинова Г.С. Статусные роли говорящих и их речь (на материале английского языка). – Пермь: Изд-во Перм. гос. ун-та, 1998. – 95 с. 2. Белл Р. Социолінгвістика. Цели, методы и проблемы: Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1980. – 318 с. 3. Бессонова. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. – Донецьк: ДонНУ, 2002. – 362 с. 4. Богданов В.В. Речевое общение: Прагматические и семантические аспекты. – Л.: Ленинград. гос. ун-т, 1990. – 88 с. 5. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Институт языкознания РАН, 1992. – 330 с. 6. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999. – 189 с. 7. Крысин Л.П. Социолінгвістические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. – 186 с. 8. Левицкий А.Э. Концептуальные особенности персонажной речи в конфликтогенном межгендерном дискурсе (на материале современной американской художественной прозы) // Языки и транснациональные проблемы: Мат-лы I междунар. науч. конф. –М. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина. 2004. – Т.2. – С. 73 – 80. 9. Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу). Автореф. дис... д. філол. наук: 10.02.04 / КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2006. – 40 с. 10. Мартысюк Н.П. Стратегии речевого поведения как отражение гендерных социальных ролей (в ситуации конфликта): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Минск. гос. лингв. ун-т. – Минск, 2001. – 22 с. 11. Мизецкая В.Я. Композиционно-речевая организация драматургического текста (на материале англоязычных пьес XVI-XX в.в.).

Автореф. дис... докт. филол. наук: 10.02.04 / КГУ им. Т.Шевченко. – К., 1992. – 29 с. 12. Никольский Л.Б. Синхронная социоллингвистика. – М.: Наука, 1976. – 168 с. 13. Тарасов Е.Ф. Тенденции развития психоллингвистики. – М.: Наука, 1987. – 167 с. 14. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1983. – 216 с. 15. Benfield D. In for the Kill. – L.: Samuel French, 1981. – 77 p. 16. Manktelow B. They Call it Murder. – L.: Samuel French, 1977. – 65 p. 17. Rayburn J. Out on a Limb. – L.: Samuel French, 1977. – 56 p.